

**Размишления върху новата книга на Богдан Богданов –
„ТЕКСТ, ГОВОРЕНЕ И РАЗБИРАНЕ“¹**

„В едно реално говорене става дума за различни външни неща. Те обикновено са повече, въпреки че има и такива говорения, които са за едно нещо. Реалните говорения обикновено смесват външните неща със словесните корелати... които съвпадат или не съвпадат с тях.“

С този цитат от книгата на професор Богданов започвам моите размишления, с надеждата, че в моя текст ще говоря за същото нещо, за което и професор Богданов говори в новата си книга.

Книгата на професор Богданов е построена в поредица от 16 есета, 16 мисловни продукта, отдадени на създаването на смисленост и на споделеност по отношение на семиотични въпроси, чието разнищване е трудна работа и най-често е резултат на индивидуален изследователски труд. Тези есета разкриват, в сложни аналитични текстове, разсъдъчната личност на професора. Блуждаещите огънчета на семиотиката всред хуманитаристиката, философията, лингвистиката, историческата митологична наративистика и литературата дълго време не позволяваха на професор Богданов да самоопредели, макар и една малка част от тежкия си научен багаж, като семиотичен. Съставните части на енциклопедичното му мислене поглеждаха с любопитство и недоверие към инструментариума на семиотиката, инструментариум, който като че ли позволяваше все по-дълбоки анализи на взаимоотношенията между човека, текста и реалността, между мисленето и говоренето. И той се предаде. В едно от есетата казва: „Тук говоря като семиотик!“ Трудността на това признание се крие в теоретичния възглед относно възможността на структуралистичната концепция и наративистиката да се разтворят в по-широката пансемиотична идея на Чарлз Пърс.

Високият теоретичен ранг на текстовете на професор Богданов и неговата научна ерудиция, създават с всяка новоиздадена книга атмосфера с повишен градус на интелектуалност. Есетата изчетох веднага и се отдадох на задочен виртуално-мисловен разговор с професор Богданов. Задавах му въпроси, споделях мнение, изяснявах недоразбрани неща. В края на краищата реших да отразя всичко това в текст. Но се затрудних за неговия жанр: „*писмо*“ – не, „*изследване върху изследователския текст на професор Богданов*“ – съвсем не, „*рецензия*“ – още по-не! След като прочетох книгата, вече се затруднявах и да намеря и точната дума, с която еднозначно да мога да представя текста.

В стремежа си да употребя точната дума в заглавието за *означаващо*, което да не събужда многозначие и поредица от *означаеми*, колебливо избирах между „размишления“ или „разсъждения“. И все пак – първото означава „мисля, текстът ми

¹ Текстът е публикуван във в. „Университетски дневник“, бр.9, 2015 г.

провокира мислене“, докато второто е „изказвам съждение от гледна точка на някакъв аргумент.

Избрах „РАЗМИШЛЕНИЯТА“.

Винаги съм считала, че есеистичният жанр е най-близък до естествената човешка същност, предпочитаща нетърпеливо да възприема написаното значение и смисъл на един дъх. А и мисленето на човека е дискретно и прекъснато на преходи от една към друга тема. Дългият, изпъстрен с лабиринти текст на художествените студии, новелите, романите, притиснали много страници между твърдите си корици, нямат изисквания за изкушен и нетърпелив читател. А познанието и научните твърдения могат да са къси текстови образци, но тъкмо те изискват специфичен читател, който може и да не е от нивото на авторовата парадигма на есето, но не започва процеса на осмислянето от нулата. Той ясно съзнава степента на асиметрия между авторовото и собственото постигане на разбирането и се стреми към сходство в интерпретирането на темата.

В книгата си професор Богданов представя споделяния на мисли, разсъждения, оценки на различни топики, но основното остава *смисълът на текста и на говоренето, разбирането, отношението между мисленето и реалността, език, култура и свят, осъществено посредством „разсъдъчна вътрешна диалогова реч (диатрибно говорене)“* /Б.Б./. На тези въпроси са посветени и са публикувани вече беседи на професор Богданов, но аз ще следвам прочетеното в книгата.

Дълговременен последовател на Сосюрианската структуралистична парадигма, професор Богданов разширява хоризонтите на нейното поле и с настойчивост третира нейните концепти за знака - „означаващо“ и „означаемо“ като взаимоотношение между тях и като функционери на значението и смисъла в текста и извън него. Цитирам пасаж от есето „*Удоволствието от текста*“ на *Ролан Барт като философия*, за да посоча един въпрос, зададен с идеята да не е реторичен“:

„Ползваната от Барт парадигма на противопоставени означаващо и означаемо е такава само външно и само като парадигма. Също и посланието не е само външно на текста, то е означено значение в текста, което означава и значение, снабдено с означаващо. Именно това означаващо го различава от изнесеното извън текста послание, различно не защото е само значение и смисъл, а защото е вече в друг текст и е свързано с друго означаващо. Аз не смятам, че някъде е възможно да има само означаемо и само послание без означаващо. (...) при всяка употребена в реален текст опозиция (означаемо и означаващо – М.П.) трябва да се отчита размиването на границата между нейните два елемента (...), междата между тях би трябвало да е размита.“

С този цитат от първото есе професор Богданов вдига завесата на най-основния семиологичен и семиотичен теоретичен въпрос, който по-нататък ще бъде канавата, върху която ще се надстрояват по-частните въпроси за културата, вярата, действителността, истината, познанието, реалността.

Та въпросът е: Възможно ли е да има само означаемо и само послание без означаващо?

Предполагам, че е възможно, но такова означаемо и послание едва ли са предмет на семиологично изследване. А на семиотично – може би? Например, какво са:

Интуицията? Телепатичният обмен на смисли? Шизофренните видения? Хипнотичните възприятия? Творенето на музика? Беззвучният шепот на музите в творчеството. Всъщност - всичко, което няма еквивалент в реалността. А сме приели, че означаващото е ментална конструкция – отражение на нещата от външния свят.

Означаемото не е единично, то е неподреден сбор от семантични фрагменти (семантичен клас от конотанти и денотанти), резултат на асоциативни връзки, паметови следи, психологическа прогноза (очакване). Някои от фрагментите приоритетно, в зависимост от контекста и обстоятелствата, се свързват с означаващото, за да изградят означаването (значението) на знака. Извън текста значението функционира като този знак, който в основата на новия, на „другия“ текст, се явява означаващо. Означаемото и означаващото на първия текст се смесват едно с друго и препокриват, като две клетки, които се сливат, за да могат да се нарекат „ново означаващо“ за „другия“ текст.

Ако знакът е смислоразличение, ние можем да потърсим неговото количествено представителство в семантичното си съзнание, и то е, че за диференциране на смислите един от друг и осигуряването на смислоразличението семиотичната концепция за знака го определя като най-малката възможна единица, функционираща като такава. И ако говорим за речеви текст, това са фонемите, лексемите, морфемите, текстилемите, а и семемите. Всяка една съставка от тази знакова поредица може да бъде означаващо на разпознат смисъл, диференциран от всичко останало.

Съществува парадокс от определението на Сосюр за двуединството на означаемо и означаващо, при чиято обвързаност може да съществува знакът. Парадоксът се състои в следното.

Знакът и знаковите системи са в основата на знаковата ни дейност, комуникациите и най-важното – на познанието. Те са продукт и структура на това, което ние възприемаме от околния свят чрез петте си сетива и чрез системата на езика. Затова ни трябва означаващите, за да се домогнем до значението и смисъла. Човекът никога не търпи празно от смисъл пространство и винаги намира начин да го означава. Така той разделя, разсича и артикулира света около себе си на значения и смисли, разпознава този свят, създава си модел за него и го разбира, ако има социален, културен и езиков опит.

В теоретичен план можем да си представим ситуация, в която разделяме света на две. Както новороденото бебе хипотетично различава два знака – този на майката и на всичко останало, то можем да си представим света разделен от нас на знаков и незначков. Тогава кое е означаемото за незначков. А означаващото? А и смисълът му не е ясен – той не е знак. За него нямаме понятийно съответствие. Такова съответствие може да се даде само в опозицията знак-незначков. В смисъл – „незначковът е всичко, което не е знак“. Това може да се счита за означаемо, без означаващо. От друга страна, ако произнесем или напишем думата „незначков“, автоматично създаваме символен знак с означаващо. Парадоксът е, че **незначковът се превръща също в знак**, той се връща към езиковата реалност, в която означаващото е „незначковът“, означаемото е абстрактната опозиция на знака.

Греша ли някъде и ако да – къде? Ако напуснем структуролистичната комуникативна сосюриянска концепция, в основата на която е диадата означаемо/означаващо, формираща знака, то тогава можем да потърсим отговора на въпроса на друго място, а

именно: Обръщаме се към предложения *семиозис* от Чарлз Пърс и търсим при какви условия *интерпретантата* се свързва директно с обекта, без да разчита на означаващо (знак). Тогава триединството и триъгълникът *Обект – Знак – Интерпретанта* се преобразува в линейно отношение *обект – интерпретанта*. Това възможно ли е? Защо да не е? Може теоретично. Но това „теоретично“ върши работа, защото теоретичното ниво в науките работи с хипотези, които имат някакви мъгляви предполагаеми разработени знаци, без да са непременно специфични за търсения обект и ако той се изясни, трябва да бъде някак си допълнително интерпретиран, за да се получи нужният семиозис. Т.е. ето - ще е разбран хипотетично обектът, но за върнатата му интерпретация и формирането на означаемите трябва учените да умуват продължително с напрежение, след което да се постигне между тях консенсус за реалистичността на обекта. И така, след редица факторни, клъстерни, векторни и други анализи, завършва процесът на означаване. Как? Установяват се факторите, от които зависи обектът и мерността на пространството на неговата реалност. Ако е двумерно – лесно се засича обектът, ако е тримерно - пак може, но ако е многомерно, интерпретацията е трудна и наистина изисква условност (конвенция). Пример: Новооткритията на разни неща, на субмолекулярно ниво, наночастици и други субатомни неща не могат да се видят като обекти, липсват означаващите, но затова пък биват анализирани описателно, както като поведение, така и като евентуални функции, т.е. предполага се означаемото, което е без конкретно означаващо. За такова означаващо служи наблюдаваното поведение на нещото, което ще се окаже обектът.

Сложнотията, която се получава при използването и на Пърсианските и на Сосюрианските концепти заедно, създава излишни затруднения поради това, че едва ли е възможно за разкриването на една неезикова и невидима за нашите апарати и сетива субреалност да се прилагат понятия, отнасящи се за структурираните езици. Предполагам, че не е да се смесват Сосюр и Пърс, защото термините *означаемо и означаващо* в семиологията се отнасят до езиците, които са **социални образувания**. Ясно е, че научните хипотези и наночастиците тук нямат работа. Но пък при семиотиката на Пърс всяко нещо във Вселената, пък и самата Вселена, са знаци, стига да има кой да ги интерпретира. Следователно при него главната роля играе интерпретаторът, който от своя страна, за да създаде възможната за него интерпретанта, трябва да има на склад в съзнанието си целия си смислов жизнен и езиков опит. Ученият, например, има в главата си безброй познания и предположения, но може само да изкаже хипотеза и да търси знака (факторни проявления и поведения на обекта), за да го разкрие. Лошото е, че и учените не са свършени интерпретатори, защото дори в хипотезите си работят само с наличния си езиков, културен, социален, битов и познавателен опит. Тук трябва доза интуиция. Интуицията създава липсващото *означаващо* (при Сосюр) и липсващия *знак* (при Пърс). Казват, че от учените единствен Айнщайн е интуитивен откривател. Може би и Нютон, щом съзнаваме, че сме стъпили стабилно на краката си върху земята.

Професор Богданов обяснява: „Думите са двойствени, чрез тях се излиза винаги в по-комплексната реалност. Освен че сочат нещо външно, езиковите знаци са устроени и вътрешно знаково, в което едно означаващо означава вътрешно означаемо. Така тези

знаци се упражняват с външната референция с предварителна вътрешна. И понеже всичко човешко е подмолно словесно, боя се, че това, което казвам за езиковия знак, се отнася не само за него, а изобщо за знака.

...Ако нещо съществува, но по начини, които изключват показването, така чрез езиковия знак се сочи неговото съществуване, без да се уточнява какво е то. Но как да се нарече соченето на нещо, което изобщо не съществува и по което в човешката реч се поражда словесен предмет без съответствие с външен предмет? В гледната точка на истината би трябвало да има название. Тази истина би трябвало да се нарече модална... Ясно е защо можем да я наречем така. Защото назованото не съществува, но би трябвало да съществува.” (Б.Б.)

Следователно, непоклатимостта за определението на знака от Сосюр като твърдо двуединство между означаемо и означаващо не се отнася категорично за онова, което не съществува по начини, сочени от езиковия знак. Това е логично, защото, пак ще кажа, семиологията на Сосюр е обвързана с езика като социално явление.

И отново - към предложението *семиозис* от Чарлз Пърс и търсим при какви условия *обектът може да се свърже с интерпретанта* без посредничеството на знак, провокиран от реалността на нещата. Триединството и триъгълникът *Обект – Знак – Интерпретанта* се преобразува в линейно отношение *обект – интерпретанта*. Това означава, че за да се разпознае обектът, трябва да има интерпретанта, а тя от своя страна трябва да бъде в отношение на семиозис и следователно трябва да се опира на някакъв знак. На някакъв създаден знак, обикновено чрез словото (друг начин няма), което след себе си влече своя реалност.” СЛОВОТО СЪЗДАВА РЕАЛНОСТ. “В началото беше Словото и Словото беше у Бога и Бог беше Словото“ (Евангелието от Йоана за сътворението на света).

Професор Богданов нарича тази реалност на обекта „модална истина“, „защото назованото не съществува, но би трябвало да съществува... защото то е в човешките действия, мисления и говорения.“

Има семиотици, които комбинират Сосюрианската с Пърсианската концепция за знака. Например, Еко, който в „Трактат по обща семиотика“ борави едновременно с понятия и техните значения, както от Сосюр, така и от Пърс. Може би за техните разсъждения това помага, но все пак наслагването на двете концепции една над друга или една до друга е изкусително, но твърде изкуствено и механично. Това, че двете теории са сходни и са посветени на знака, не ги прави съвместими. Означаващото и означаемото са вътрешни мозъчни конструкти и техният сбор трябва да определи знака. Но той къде е? Във всеки случай не е този знак, който е предметът на изследване на семиотиката на Пърс. Позволявам си да кажа, че според мен това са две различни теории с различни предмети на изследване. Сосюр се интересува от механизмите на езикова преработка на менталното човешко равнище и постигането на комуникативен акт, чрез извлечената на повърхността реч. Сосюр говори за човешки комуникации. Предметът на изследване на Пърс е знакът във всичките му езикови и извънезикови проявления. Неговият семиозис отчита многозначността на знака и плуващата необективност на интерпретантата.

Но за отговор на въпроса -

„Възможно ли е да има само означаемо и само послание без означаващо?“ (Б.Б.), може да се обобщи:

Семиологията на Сосюр казва, че не е възможно да има означаемо без означаващо, тъй като става дума за език и за процесите на означаване, в резултат на социален речеви опит. При Сосюр знакът е ментално образувание от двете ментални компоненти означаемо и означаващо. Реалността е речева и речта е модулаторът на означаващото.

Теорията на комуникациите казва, че не е възможно да има послание без означаващо за адресата, защото тогава то е само сигнал. Посланието предава информация, а тя в същността си изисква комуникативна реалност с означаващо за този, който я получава.

Семиотиката на Пърс казва, че не е възможно да има понятийна реалност (Обект) без означаващо (Знак), в света на човешкото съществуване с присъщата за човека знакова дейност, характеризираща се с интерпретиране на реалността. В тази реалност семиозисът е задължителен и ако той не е явен, човекът го създава. Включително чрез различни езикови индексации.

Какво е реалността? Модел за света? Единната всепризната истина за света, в който живеем?

Нито реалността е единна, единствена и непроменлива, нито моделът ни за света е застинал, такъв, какъвто си въобразяваме, че е, нито истината е единствена и всепризната. На единствената обективна истина много набляга диалектическият материализъм.

На вариациите на реалността и истината професор Богданов особено акцентира във връзка със семиотиката като интерпретативна доктрина, въпреки че той не я нарича точно така.

Истинността има много прояви. „Няма по-труден въпрос от този за истината“, казва професор Богданов. „Защото живеем във външен свят, в който мислим и говорим... но този свят поражда у нас мисли и чувства и представи, които, ставайки словесни изражения... веднага стават нещо външно, когато говорим за тях“...“защото в несъзнатата имплицитна гледна точка на това говорене светът е многотемен и многопредметен. Това, което съществува са нещата в света и самият свят, а не думите или фразите... а те могат да се заменят със синоними и синонимни фрази.“

Всяка замяна със синонимия обаче отвежда към ново езиково взаимоотношение в семантичното съзнание. Това е причина за вариантността на изказаната езикова реалност.

Външният свят и истината не са еквивалентни, дори и при условията за консенсус за истината.

Такъв консенсус води до „по-доброто говорене в науката“, както казва професор Богданов. Но тъкмо в научното говорене има една предпоставка, която пречи на истината за реалния свят. И тя е обстоятелството, че учените в своите изследвания, разсъждения и интерпретации, влагат моделите на своя вътрешен езиков свят, а това е вече една предварително интерпретирана реалност. Интерпретиране посредством вложеното от предишна интерпретация.

„Сега - засега, казва професор Богданов, това, за което говорим, че е истина... е далеч от съответствието, към което ни влече възможният словесен предмет на тази дума.“ Така е, всеки има свой модел за света и разбирането зависи от сходството на моделите. А може ли светът да бъде разбран и да се разбере истината за него? Той завършен ли е, или е резултат на променливи величини? Също и реалността, както споделя своята концепция професор Богданов, е гъвкава във времето. Тя има темпорални измерения. А действителността, къде е тя?

Ще се опитам да разплета този възел от свят, реалност и действителност чрез текста на професор Богданов: „Светът е нещо пространствено и статично. В това е възможната разлика между основните значения на „свят“ и „реалност“. Реалността също е свят, но с малката разлика, че „свят“ е нещо статично, докато реалност означава и „протичане“ и „време“... „Реалността“ е комплексът от повече реални неща с общо пространствено битие, което обаче се променя и което има и времево проявление на следващи един след друг моменти... В нашата реч чуждицата „реалност“ се заменя от българското „действителност“, но има малка смислова разлика... „реалността“ означава по-добре от действителността даденото тук и сега.“

Към това разсъждение позволявам си да добавя още нещо. От писаното по-горе се изясни, че няма абсолютна истина (краен обект) по отношение на значенията и смислите на думите. „Истината е модална.“ (Б.Б.)

Всеки носи в семантичното си съзнание семиотичната мрежа от взаимно зависимите смисли. Тази мрежа и тези смислови зависимости са пропити в съзнанието в резултат на частния, за всеки интерпретатор, културен (в най-общ смисъл), социален и речеви праксис. Свят, реалност и действителност не би трябвало да са синоними, щом в ежедневната реч намират поотделно своето място като употреба.

Ето какво казва по този въпрос Алберт Айнщайн, който винаги е готов за мъдри дефинирания на неопределености:

„Там, където свършва реалността, започва действителността“. С това той всъщност внася различие между смисъла на двете понятия и заедно с това подкрепя основното приемане в семиотиката за отношението между битие и съзнание, а именно: Най-вероятно е да има една истинна единствена реалност, но ние от нея не се интересуваме. Ние се интересуваме от тази, която ни е предоставена от знаците. Т.е. именно тази знакова реалност е единствената реалност, за която можем да получим познание с помощта на нашите сетива и чрез езика. Вероятно като „действителност“ Айнщайн има предвид онази реалност, отвъд нашата, която не ни е дадено да опознаем.

Свят, реалност, действителност. Ние употребяваме тези думи-знаци, без да сме наясно с тяхното смислоразличие. Ще направя едно разсъждение, с което ще се заинтересувам на Айнщайн. Струва ми се, че значението на **свят** посочва онази сфера около Земята и извън нея, която допуска, че може да бъде познаваема. „Откак свят светува“, „Пътувай да видиш свят“. Ще я наричаме „**ноосфера**“, а **реалността** е тази част от света, която не само може да е, но е и познаваема, благодарение на разчетените и интерпретирани от всеки човек естествени или изкуствени знаци. Ако сметнем за подходящо, ще я наричаме „**семиосфера**“, както това прави Юрий Лотман. **Действителността** в примери е: „Нашата

действителност“, „Ние се мислим за велики, но действителността е друга“, „Действителността ме плаши“ и т.н. С други думи действителността се дължи на изменчивата реалност, тук и сега, и предполага оценъчно отношение, чието моделиране не зависи от нас, а от обстоятелствата – външни (извън кожата) и вътрешни (зад кожата). Или – можем да приемем, че действителността е свръхинтерпретирана реалност. Свят, реалност и действителност имат различна знаковост, различно значение (отношението между знака и обекта) и различни смисли (отношението между интерпретантата и знака).

С Айнщайн няма да се разберем за действителността, но той може да е имал предвид друга дума, която при превода да е загубила първоначалното си значение. Говорейки различни матерни езици, ние говорим за различни неща, макар и да се договоряме за езика, който ще използваме в момента.

Стигаме до разбирането, до разбирането на смисъла. Ако има неразбиране за говорещите на един език, то се дължи на разминаванията в смисъла на провеждания разговор, разказ или диалог. За да е така, професор Богданов подчертава, че това се дължи на несходствата на „реалността-протичане“ на текста и „външната реалност“.

Факторите, от които зависи разбирането, са много, но ако ги подредим йерархично и започнем от най-ниското ниво, тази йерархия ще изглежда така:

Физическо ниво – нивото на наличие на физически дадености за генериране и възприятие на текст;

Психологическо ниво – нивото на възможността да се артикулира светът на значения и смисли;

Езиково ниво – наличието на кодирана структура от знакови единици;

Социално ниво – консенсус за значението на знаковите единици в дадена общност;

Културно ниво – нивото на съвместимост на моделите за света и реалността;

Нивото на ситуативните обстоятелства – външни и вътрешни.

Книгата на професор Богданов поставя много нееднозначно решавани въпроси в семиотиката. За изкушените семиотици тя е явление и ценно обогатяване на нашия книжен научен пазар. Тази книга разширява богатото семиотично поле и още повече го насища с интелектуален товар на разсъждения върху основни и вечни въпроси. Тези въпроси са от Платон и Аристотел до днес. Философията ги държи здраво под око. С най-голямата тежест са въпросите за реалността и съзнанието, за истината, за разбирането, за вярата и религията, за културата, за текста... Удоволствието да вниквам в сложния дискурс на текста на професор Богданов, в неговите диалогово представени разсъждения, да го разплитам и да съпоставям собствените си размишления по разискваните теми с неговия теоретичен семиотичен модел създаде непреодолимо желание у мен да напиша този текст. Ето го!

*Проф. Мария Попова,
Югоизточноевропейски център за
семиотични изследвания*